Estudi etnobotànic del Montseny Aspectes metodològics

Ponències
Anuari del
Centre d'Estudis
de Granollers
1998

1. Presentació

Exposem en aquest article la metodologia d'estudi d'un treball que estem realitzant en el marc de la línia de recerca en etnobotànica catalana del Laboratori de Botànica de la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona. Aquest treball ha rebut un ajut del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana de la Generalitat de Catalunya i un altre de la Divisió de Ciències de la Salut de la Universitat de Barcelona.

Una part prou significativa dels resultats obtinguts en el treball de camp realitzat fins ara ha estat ja exposada en dues publicacions prèvies (Bonet, 1994; Bonet, Blanché i Vallès, en premsa). És per això que en aquesta ocasió tractarem fonamentalment de la metodologia emprada en els estudis etnobotànics, tot centrant-nos en el cas del Montseny.

1.1. L'etnobotànica, una ciència recent

El terme etnobotànica fou encunyat pel botànic nord-americà John W. Harshberger l'any 1895 per descriure estudis sobre plantes usades pels pobles primitius i aborígens. En una publicació de l'any següent —*The purposes of Ethnobotany*— la qual, en general, es considera punt de partida d'aquest camp de la botànica com a disciplina acadèmica (Balick & Cox, 1996), aquest autor defineix l'etnobotànica com «la parcel·la del saber científic que s'ocupa de descriure la posició cultural de les tribus que usen plantes, estudiar la distribució de les plantes útils d'una tribu en el passat, determinar els camins seguits per aquestes plantes per rutes comercials i formular nous mitjans, models i materials aplicables a l'activitat productiva actual» (Harshberger, 1896). Aquesta definició s'acorda fonamentalment amb la de botànica aborigen feta pel també nord-americà Powers (1875).

Des d'aleshores, l'etnobotànica com a ciència ha tingut, d'una banda, un gran desenvolupament i una gran diversificació i, per altra part, un conjunt de definicions que, més àmplies unes, més restrictives les altres, sempre han girat a l'entorn de la utilització i el coneixement populars de les plantes, tant en les societats anomenades primitives, en què la dependència home-planta és més forta —o, almenys, més aparent—, com en la nostra societat actual.

Així, mentre per a Richard E. Schultes —botànic nord-americà que ha estudiat en profunditat la cultura botànica dels pobles de l'Amazònia—, l'etnobotànica es pot definir com "l'estudi de les relacions que existeixen entre una societat primitiva i el seu entorn vegetal" (Schultes, 1962), el francès Roland Portères, estima, en canvi, que els estudis etnobotànics han d'orientar-se també vers les societats més evolucionades, sense oblidar que les societats anomenades *primitives* poden aportar a les més avançades científicament i tècnicament, uns coneixements sobre els éssers vivents que aquestes no tenien. Aquest autor defineix l'etnobotànica com "la disciplina interpretativa i associativa que busca, usa, uneix i interpreta els fets d'interrelació entre les societats humanes i les plantes en vista de comprendre i explicar el naixement i el progrés de les civilitzacions des dels seus orígens dependents dels vegetals fins a l'ús i transformació dels mateixos vegetals en les societats primitives o evolucionades" (Portères, 1961).

Alguns anys més tard, Jacques Barrau, un dels cappares de l'etnobotànica, considera que, per a complir la seva tasca, l'etnobotànic ha de respondre tres qüestions fonamentals (Barrau, 1971):

* Com comprenen i usen el seu medi els homes, com s'hi insereixen i com en reconeixen, n'anomenen i en classifiquen els elements?
* Quina és la significació cultural dels vegetals?
* Quins són els orígens, els usos, les propietats i el valor econòmic de les plantes?

Citant l'antropòleg Claude Lévi-Strauss (Lévi-Strauss, 1962), Barrau considera, a tall d'exemple, que estaria mancat de sentit recol·lectar i identificar les plantes d'ús medicinal popular dins d'una ètnia si no es procurés, paral·lelament, de comprendre els conceptes locals de malaltia o de tractament de la malaltia. Anàlogament, en estudiar la flora econòmica d'una regió, o bé les tècniques associades

d'utilització dels recursos vegetals, es descobreix sempre un estret lligam d'aquestes tècniques amb la història social i cultural del territori.

Tenint en compte aquestes i altres consideracions (per exemple, que la taxonomia popular és a la base de la botànica sistemàtica), Barrau qualifica l'etnobotànica de ciència interdisciplinària i la situa a la cruïlla entre les ciències naturals (botànica, genètica, ecologia, etc.) i les ciències humanes (etnologia, etnografia, lingüística, arqueologia, història, psicologia, entre d'altres). D'aquest caràcter interdisciplinari en deriva la necessitat d'un treball en equip, un punt de trobada entre especialistes que molt sovint tendeixen quasi a ignorar-se mútuament. L'autor considera que el camp de treball de l'etnobotànica és una ocasió excepcional d'enriquiment per a la ciència moderna, ja que implica aquesta cooperació d'investigadors d'horitzons diversos. Creiem que la reflexió que feia fa ja algunes dècades al voltant del valor d'aquesta disciplina és avui més vigent que mai: «Es tracta d'una disciplina essencial en una època en què, per imperioses raons, hom s'ocupa de la preservació de la natura, de la conservació de les primeres matèries i de la rehabilitació de l'entorn vegetal, condicions necessàries per a la supervivència de les nostres societats» (Barrau, 1971).

Una altra visió a tenir en compte és la donada per S. K. Jain, científic hindú, qui en una de les seves obres (Jain, 1987) s'ocupa de centrar l'àmbit de recerca de l'etnobotànica i de les subdisciplines que en deriven o que hi estan estretament vinculades. Defineix l'etnobotànica com «l'estudi de les relacions directes de les plantes amb l'home», tant si es tracta de relacions concretes (ús alimentari, medicinal, en construcció, tèxtil...) com abstractes (fe en poders beneficiosos o perjudicials de les plantes, tabús, conceptes magicoreligiosos...). Com a subdisciplines de l'etnobotànica esmenta, entre d'altres: la paleoetnobotànica, l'arqueo-etnobotànica, l'etnotaxonomia, l'etnoecologia, l'etnofarmacologia, l'etnomicologia, l'etnomedicina i l'etnolingüística, fent palès d'aquesta manera el caràcter interdisciplinari de l'etnobotànica al qual acabem de referir-nos.

2. Objectius

Dos objectius fonamentals es troben a la base de tota recerca etnobotànica: contribuir, d'una banda, al coneixement de la

biodiversitat vegetal (entenent que el saber sobre els usos, les aplicacions i la gestió dels recursos naturals és una part indissoluble del saber general sobre la pròpia diversitat biològica) i facilitar, d'altra banda, la possibilitat d'aprofitament científic d'aquesta parcel·la del saber popular.

Prenent en consideració el propi origen etimològic del mot i tenint en compte tant el vessant humanístic i de les ciències socials com el de les ciències natutals i exactes que conflueixen en l'etnobotànica, la investigadora mexicana d'origen català Montserrat Gispert, considera que un estudi etnobotànic ha d'abastar des de la història de les plantes i del paisatge en què estan enclavades, fins al passat i el present de la societat en estudi, els costums dels seus pobladors; llur idiosincràcia; la percepció que tenen de la natura; la classificació dels biomes que els circumden; la nomenclatura popular botànica, edàfica i geogràfica que utilitzen; la gestió de llurs ecosistemes; les pràctiques agrícoles tradicionals; les categories d'ús que els confereixen (medicinals, alimentàries, fusteria, ornamentals...) i el que tot això, en el seu conjunt, representa en llurs decisions econòmiques i polítiques (Gispert, 1994).

El primer dels objectius assenyalats a l'inici d'aquest apartat és una tasca que cal realitzar amb urgència, si es té en compte que aquests coneixements s'acumulen sobretot en persones d'edat avançada, la qual cosa comporta un imminent risc de pèrdua. El botànic Oriol de Bolòs ha expressat la conveniència de portar a terme de manera urgent treballs de recerca etnobotànica a casa nostra: «La cultura popular generada en el curs dels segles per la societat pagesa està en vies de descomposició ràpida. Per això esdevé cada vegada més urgent la recollida de les seves manifestacions, que, en part: noms de lloc, noms de plantes i animals, etc., s'incorporen als usos de les noves generacions, principalment urbanes, dins de les quals l'interès per la natura i pels valors humans de la societat rural augmenta d'una manera ràpida. Actualment, disposem ja d'un extens repertori de noms populars catalans de les plantes. I hi ha grups de persones que treballen activament en la recopilació dels coneixements i de les tradicions populars que encara no s'han perdut» (Bolòs, 1993a). «L'estudi etnobotànic, que inclou una part important de la cultura popular, és especialment urgent, perquè els canvis d'estructura, tan ràpids, de la nostra societat fan que es dilueixin ràpidament les idees que posseïa el poble i la manera d'expressar-les». Considera també que el coneixement del saber popular sobre els vegetals és

l'únic camí que permetrà de destriar, d'una banda les idees amb una possibilitat d'aplicació pràctica i de l'altra les tradicions poc fonamentades, l'interès de les quals és únicament etnològic (Bolòs, 1993b).

El present treball de recerca etnobotànica al Montseny —un massís d'una gran riquesa florística i etnològica— té com a finalitat principal l'elaboració d'un catàleg de les espècies vegetals que són conegudes, apreciades i utilitzades per la gent que hi viu, amb l'especificació dels seus diferents usos. Ens hem centrat, bàsicament, en les plantes d'ús medicinal, però no hem descartat altres usos, des de les plantes utilitzades amb finalitat alimentària, condimentària o per a l'elaboració de licors i altres begudes, fins a l'aprofitament forestal de les fustes per a la fabricació d'eines o altres estris, sense oblidar les plantes d'ús ornamental o relacionat amb festes i cerimònies religioses o aquelles que havien estat emprades pels infants per construir les seves pròpies joguines. Paral·lelament, han estat recopilats els noms populars de les plantes a la zona, contribuint així al nomenclàtor de plantes en el domini lingüístic del català.

El fet de disposar d'un inventari sobre els usos de plantes, a banda de donar fe de la riquesa biològica i antropològica de la zona estudiada —i de permetre la restitució d'aquests coneixements sobre vegetals a les generacions joves—, pot obrir perspectives d'aprofitament de plantes fins ara no utilitzades o que han caigut en desús. El coneixement del saber etnobotànic, en efecte, pot aportar —i de fet ja aporta— orientacions molt valuoses a la investigació fitoquímica i farmacològica encaminada a la recerca de nous fàrmacs. Així ho demostren les campanyes que porta a terme cada any l'OMS en molts indrets del món amb la finalitat de trobar nous recursos terapèutics. Aquest fet tampoc no és inèdit a les nostres terres, ja que el nostre grup ha començat una col·laboració amb el Laboratori de Recerca del Gillis W. Long Hansen's Disease Center at Louisiana State University (Baton Rouge, Louisiana, EUA) per tal d'estudiar set espècies vegetals de la Segarra i la vall del Tenes com a possibles fonts de substàncies actives contra la tuberculosi i altres malalties produïdes per micobacteris, en algun cas vinculades a la SIDA. Aquesta recerca conjunta ha nascut dels treballs etnobotànics de base fets a les zones esmentades. Estant primàriament orientat vers les plantes medicinals, creiem que el present treball pot aportar també alguna cosa en aquest sentit.

Finalment, el coneixement de les plantes útils del territori, d'una banda, i de com s'utilitzen (part usada, material silvestre o cultivat, quantitats, èpoques...), de l'altra, pot ser una informació útil per a una millor explotació dels recursos naturals del país.

3. Antecedents històrics

La recerca etnobotànica ha estat fins fa ben pocs anys bastant limitada a països tropicals o subtropicals, amb una gran riquesa florística i amb grups humans el mode de vida dels quals es basa quasi completament en les plantes i altres elements de la natura. Tal com assenyala Wade (1995), l'etnobotànica com a disciplina acadèmica té les seves arrels en les nombroses observacions d'exploradors, viatgers, missioners, naturalistes, antropòlegs i botànics sobre l'ús de les plantes per part de les cultures 'exòtiques' del món.

Atès que l'home s'ha servit de l'entorn vegetal (per alimentar-se, per guarir-se, per confeccionar els seus vestits, cases, eines i tota mena d'estris), des de la més remota antiguitat, és possible seguir l'evolució d'aquesta relació home-planta a través de les restes arqueològiques (arqueoetnobotànica) i per mitjà de l'estudi de fonts documentals molt diverses: monuments funeraris, motius de decoració en arquitectura i en objectes, pintures o textos de medicina de les grans cultures clàssiques: egípcia, xinesa, hindú, grega, etc.

El testimoni més antic sobre l'ús de plantes medicinals per l'home fins ara conegut són les restes de pol·len de plantes medicinals trobades en un jaciment arqueològic a Shanidar, a l'actual Iraq, corresponent a un assentament de l'home de Neanderthal i datat amb més de 60.000 anys d'antiguitat (Lietava, 1992).

Procedent de les civilitzacions faraòniques, el Papir d'Ebers (aproximadament 1550 a C), indica un coneixement no només de la flora d'Egipte, sinó també de la de les regions veïnes. S'hi compilen unes 700 fórmules i dóna indicis d'un discerniment entre toxicitat i eficàcia de les drogues.

A l'antiga Índia, l'estret lligam existent entre religió i plantes medicinals va marcar l'establiment d'un sistema de medicina

—medicina ayur-vèdica— que ha sobreviscut en l'Índia moderna. Pel que fa a la cultura xinesa, el formulari Pent'sao, l'antiguitat del qual es remunta a l'època de les dinasties dels primers grans emperadors (aproximadament 1700 a C) no fou conegut al món occidental fins a les acaballes del segle XVI. Es tracta d'una rica font de dades etnobotàniques, amb freqüents al·lusions a plantes al·lucinògenes. És el recull d'uns coneixements tradicionals preservats i transmesos per via oral al llarg de molts segles.

El text clàssic *De materia medica*, de Dioscòrides, metge grec del segle I de la nostra era que exercí en l'exèrcit de l'emperador romà Neró, fou tingut per una autoritat durant segles a Europa. Hi són descrites 600 plantes, de les quals es consignen les propietats. Cinc segles després d'Hipòcrates, de qui es considera successor, Dioscòrides aconsegueix d'augmentar el coneixement dels *simples* de 250 a 600. Es feren moltes reedicions, traduccions i actualitzacions de l'obra, entre les quals destaquen les dels metges Pietro Andrea Mattioli, italià, i Andrés Laguna, espanyol, en el segle XVI. L'obra ha arribat fins als nostres dies gràcies a la revisió i adaptació al territori ibèric que publicà el botànic català Pius Font i Quer l'any 1961 (Font, 1961) i, molt recentment, n'ha aparegut una traducció anotada del text original (Dioscòrides, 1998).

A través del contacte amb ètnies diverses, la cultura occidental anà enriquint-se en coneixements sobre els recursos naturals, sabers referits a espècies alimentàries, medicinals, tèxtils o d'altres menes. Aquest bagatge cultural era, en molts casos, el fruit d'un procés de milers d'anys de domesticació i conservació fitogenètica. Després de 1492, per exemple, la dieta europea es veié enriquida amb la incorporació d'un nombre significatiu d'espècies vegetals procedents del Nou Món i el comerç amb Amèrica adquirí una importància econòmica fins aleshores inimaginable (Gispert & Álvarez, 1997). Conscients que en la major part dels casos el món occidental ha usurpat a les cultures dels països en vies de desenvolupament no tan sols les primeres matèries, sinó també els coneixements referits a aquestes primeres matèries, els mateixos autors assenyalen la necessitat de revalorar el saber d'aquestes societats, la cultura tradicional de les quals ha fet possible la preservació d'aquests recursos.

També les societats tradicionals dels països desenvolupats han estat dipositàries d'un patrimoni valuós pel que fa als coneixements referits a les plantes i els seus usos, uns coneixements populars que han estat transmesos per via oral de pares a fills al llarg de moltes generacions. Però el fenomen de la industrialització, que s'imposà a casa nostra a partir de la dècada de 1960, canvià enormement la situació. A partir d'aquell moment s'establiren nous models de vida —amb un clar predomini de la societat industrial o urbana— i s'inicià l'abandó dels pobles de les àrees de muntanya. El saber tradicional, tan estretament lligat a les formes de vida rurals, va anar quedant arraconat, i les persones que tenien aquest saber popular van sofrir un procés d'aculturació que els menà, entre altres coses, a no transmetre els seus coneixements a les generacions següents, les quals, d'altra banda, poc s'hi interessaven. És a causa d'aquesta situació que ara és urgent de recuperar un bagatge cultural que és patrimoni gairebé exclusiu de persones grans, la mort de les quals comporta la pèrdua d'una informació preciosa (Vallès i Bonet, 1996).

3.1. Antecedents d'estudis etnobotànics a la Península Ibèrica

L'etnobotànica —com la botànica en general— en terres ibèriques, i més generalment, mediterrànies occidentals, té el precedent il·lustre del Dr. Pius Font i Quer (1888–1964), el qual recollí un cúmul de sabers populars sobre les plantes —obtinguts al llarg de les seves campanyes en terres ibero-nord-africanes— en diversos treballs i, sobretot, en un llibre (Font, 1961) del qual ja s'han fet dotze edicions. En el moment actual, però, comença a haver-hi un grup nombrós, actiu i geogràficament diversificat d'estudiosos de l'etnobotànica ibèrica, alguns membres del qual han fet d'aquesta ciència la seva única o principal línia de recerca. L'especialització més corrent entre aquests investigadors és la de les plantes medicinals, bé que d'altres menes de vegetals útils (plantes alimentàries, tintòries, per a fabricació d'estris...) no són pas negligits. Després de la fugaç existència d'un Grup Català d'Etnobotànica —que arribà a publicar dos butlletins interns, el 1986 i el 1987—, l'organització d'un Seminari d'Etnobotànica a Barcelona el maig de 1992 (Blanché i Vallès, 1992) i, sobretot, la celebració a Còrdova el setembre de 1992 del primer Congrés Internacional d'Etnobotànica —el qual ja ha tingut continuïtat en el segon, celebrat el 1997 a Mèrida (Yucatan, Mèxic) i en la proposta del tercer, que tindrà lloc el 2000 a Itàlia— van ser els

nuclis de cristal·lització d'un grup que pretèn posar en relació els estudiosos de l'etnobotànica ibèrica i que, actuant de manera relativament informal, ja ha celebrat dos seminaris, un a Granada el març de 1993 i un altre a Còrdova el març de 1994, amb les finalitats de bescanviar informació bibliogràfica i metodològica, elaborar fitxes marc per a un banc de dades comú i coordinar les recerques en curs. Aquest grup ha començat la publicació d'un butlletí per a l'intercanvi d'aquesta mena de dades i està preparant actualment un catàleg preliminar de l'etnoflora ibèrica.

Quant a les zones estudiades, hi ha regions que són ja prou ben conegudes des del punt de vista etnobotànic, normalment després de tesis doctorals o de llicenciatura o de projectes de recerca que s'hi consagren; aquests territoris són, fins ara, poc nombrosos. Trobem després zones que comencen a ésser explorades o considerades per a fer-hi estudis detallats. Finalment, hi ha territoris dels quals només tenim dades esparses que provenen d'estudis antics o de recerques puntuals actuals (Vallès i Bonet, 1996; Vallès, 1997).

A Catalunya, el Laboratori de Botànica de la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona començà, fa una quinzena d'anys, una línia de recerca en etnobotànica que ha començat a donar els seus fruits en forma de tesis doctorals i de llicenciatura dedicades al tema. La comarca de la Cerdanya fou el primer territori estudiat (Muntané, 1991). Després es dugueren a terme recerques a la vall del riu Tenes, a la comarca del Vallès Oriental (Bonet, 1991, 1993; Bonet et al., 1992); també se n'han fet a la comarca de la Segarra (Raja, 1996, Raja *et al.*, 1997), una part de l'Alt Empordà (Parada, 1997) i les Guilleries (Selga, 1998). Una tesi doctoral dedicada a l'etnobotànica farmacèutica de les comarques del Pallars Jussà i el Pallars Sobirà és a punt d'ésser presentada (Agelet, 1999), i s'estan estudiant des del mateix punt de vista les comarques del Capcir, el Conflent, l'Anoia i l'Alt Empordà.

3.2. Antecedents d'estudis botànics i etnobotànics al Montseny

3.2.1. Resum històric dels estudis botànics al Montseny

El conjunt de característiques topogràfiques i de localització del Montseny li confereixen un notable interès biogeogràfic. Això,

juntament amb la proximitat a Barcelona, ha fet que hagi estat, des de molt antic, motiu d'atenció preferent tant per part de naturalistes i altres investigadors, com també de literats.

Ja a començament del segle XVII, l'historiador i canonista català Jeroni Pujades en la seva *Crònica Universal del Principat de Catalunya* (1609), publicada al segle XIX (Pujades, 1832), fa algunes referències al Montseny, tot assenyalant que «és abundantíssim en avets i altres llenyes per a la fàbrica de les galeres». Aquest aspecte de la vegetació del Montseny havia estat esmentat ja anteriorment per Pere Gil en un manuscrit datat al 1600 (Iglésies, 1949). També el viatger Francisco de Zamora en el seu *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (1787-1790) fa esment d'algunes característiques de la vegetació del baix Montseny (Zamora, 1973).

Però els primers estudis de botànica sistemàtica al Montseny foren iniciats en el segle XVII per la família d'apotecaris i herbolaris Salvador. Gràcies a ells, en el segle XVIII es tenia ja constància de l'existència al Montseny de moltes de les espècies més significatives de la seva flora. L'herbari dels Salvador, conservat a l'Institut Botànic de Barcelona, n'inclou un nombre considerable, que duen la indicació d'haver estat recollides a la nostra muntanya (Bolòs, 1983). En concret, Jaume Salvador i Pedrol, en companyia del francès Joseph Pitton de Tournefort, féu al Montseny diverses herboritzacions.

Durant el segle XVIII, la presència de botànics a la muntanya se centra en la figura de Joan de Minuart qui, juntament amb Josep Quer —els dos darrers representants de l'escola dels Salvador— i Antoni de Bolòs i Ferrussola, féu una campanya d'exploració sistemàtica d'una part considerable del Montseny. Moltes de les dades d'aquesta campanya foren publicades anys després (1762-1784) a la *Flora Española* de Quer. Cal esmentar que Joan de Minuart (1693-1768) nasqué a Barcelona, fill d'una família procedent de Sant Celoni, la casa pairal de la qual es conserva encara avui dia en aquesta població.

Després d'aquests treballs, l'activitat botànica al Montseny s'interrompé durant llargues dècades, exceptuant la visita esporàdica d'alguns botànics estrangers. A principi del segle XIX cal fer menció, entre d'altres, de Francesc Xavier Bolòs, Francesc Campderà i Jaume Llansó (Arrizabalaga *et al.*, 1993). Fou a mitjan segle XIX

que la figura d'Antoni Cebrià Costa (1817-1886) donà nova empenta a la botànica catalana. Costa treballà activament en el reconeixement florístic del Montseny i reuní al seu voltant una colla de deixebles que col·laboraren amb ell. La seva *Introducción a la Flora de Cataluña* inclou ja el nucli bàsic de la flora del massís. Alguns dels seus deixebles (en particular Ramon Masferrer i Estanislau Vayreda) herboritzaren reiteradament a la nostra muntanya i donaren a conèixer moltes de les plantes que hi viuen. Igualment, en temps de Costa, visità Santa Fe el botànic italià Pietro Bubani qui inclogué algunes indicacions referents a plantes del nostre territori en la seva *Flora Pyrenaea* (Bolòs, 1983).

En temps més recents han passat pel Montseny gairebé tots els botànics que han treballat a Catalunya. Entre els que més han contribuït al coneixement de la flora de la muntanya cal destacar els noms de Joan Cadevall —*Flora del Vallès* (Cadevall, 1898); *Flora de Catalunya* (Cadevall *et. al.*, 1913-1937)—, Frère Sennen, Manuel Llenas, Pius Font i Quer, Josep Cuatrecasas i Guy Lapraz. L'estudi fitogeogràfic de la vegetació del Montseny comença realment amb P. Font i Quer i els seus deixebles S. Cuixart, J.M. Suaña i F. A. Rubió, els quals en un treball publicat l'any 1918 donen una visió moderna de la vegetació de la muntanya, molt adaptada a la realitat, marcant d'aquesta manera una nova etapa en l'estudi de la vegetació del Montseny. De Font i Quer és un dels primers informes demanant que el massís del Montseny sigui declarat Parc Natural.

D'altra banda, la publicació l'any 1947 de l'estudi geogràfic de Salvador Llobet *El medio y la vida en el* Montseny —que inclou un mapa de masses forestals a escala 1:50000 i que ha estat publicat de nou recentment en versió catalana (Llobet, 1990)—, representa un altre pas endavant en el coneixement de la vegetació del Montseny. De tres dècades més tard és la tesi doctoral de Josep M. Panareda sobre l'estructura i la dinàmica del paisatge del Montseny (Panareda, 1978), aspectes que aquest autor ha tractat també àmpliament en nombroses publicacions posteriors (Panareda, 1980, 1982, 1991).

En els darrers decennis, l'estudi de la flora del Montseny s'ha intensificat i diversificat. El coneixement de la briologia, iniciat per Pierre i Valia Allorge, ha estat continuat per Creu Casas i Sicart i els seus deixebles. També els botànics Antoni de Bolòs, Santiago

Llensa, Francesc Masclans, Josep Vigo, Oriol de Bolòs i Pere Montserrat han contribuït i contribueixen a l'estudi botànic del Montseny i el seu entorn. Oriol de Bolòs realitzà la seva tesi doctoral sobre la vegetació del Montseny, i posteriorment ha publicat gran nombre de treballs sobre flora i vegetació del massís, entre els quals destaquen *La vegetació del Montseny* (Bolòs, 1983) —que correspon a la descripció geobotànica del massís— i un catàleg de la flora vascular, publicat conjuntament amb Josep Nuet i Josep M. Panareda (Bolòs *et al.*, 1986). Aquest catàleg ha estat complementat amb posteriors addicions (Barnola i Romo, 1989; Gutiérrez i Sáez, 1996; Gutiérrez, 1998).

És tan considerable el nombre de títols publicats relatius a recerca científica feta al Montseny que diverses iniciatives s'han ocupat de fer un molt útil treball de selecció i ordenació de la bibliografia existent. Així, l'any 1990, la revista *AIXA*, publicació anual del Museu Etnològic del Montseny, la Gabella, editava un volum dedicat íntegrament a bibliografia del Montseny (Boada i Rosell, 1990). Les referències bibliogràfiques d'aquest recull —que superen, de llarg, el miler— quedaven, a més, incorporades a una base de dades, cosa que en el futur en facilitaria molt la consulta. Paral·lelament, el mateix any el Centre de Documentació del Parc Natural del Montseny (secció de ciències naturals) publicava un primer dossier bibliogràfic amb una selecció de 408 documents relacionats amb el medi natural del Montseny, que a partir d'aquell moment també entraven a formar part de l'arxiu informàtic d'aquest centre. Aquest nombre s'amplià els anys següents —fins a unes 2200 fitxes bibliogràfiques— amb la publicació de quatre dossiers bibliogràfics més, i la incorporació informàtica —fins al moment no publicada en suport paper— de les noves referències a partir de l'any 1995.

Aquestes bases de dades bibliogràfiques inclouen informació procedent tant de fons documentals públics (Centres de Documentació del Parc Natural del Montseny —secció humanitats i secció ciències naturals—, Biblioteca de Catalunya, Biblioteca de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, Biblioteca de la Facultat de Biologia de la Universitat de Barcelona, Escola de Natura can Pons de Campins), com privats (entre els quals destaca l'Arxiu Martí Boada, amb més d'un miler de títols). Hi han estat inclosos no només els llibres i articles sobre el Montseny que han estat publicats, sinó també altres informes, treballs, tesines o tesis

inèdits; comunicacions curtes publicades en revistes o butlletins d'institucions i articles apareguts en un bon nombre de revistes locals. Cal esmentar també algunes obres de caràcter general que apleguen un conjunt d'articles de diversa temàtica o bé comunicacions presentades en trobades i seminaris, que apareixen en publicacions d'una certa periodicitat. És el cas de *Monografies del Montseny*, *Trobada d'Estudiosos del Montseny* o *El Patrimoni biològic del Montseny*, editades per l'Associació d'Amics del Montseny de Viladrau la primera i pel Servei de Parcs Naturals de la Diputació de Barcelona, les altres dues.

En el primer dels reculls bibliogràfics esmentats es fa un tractament gràfic de la distribució temàtica del treballs i de la producció per dècades en cadascun dels àmbits (medi natural, d'una banda, i ciències socials, història i literatura, de l'altra). En l'àmbit de medi natural (ciències naturals) el nombre de treballs inventariats l'any 1990 era d'aproximadament 500, dels quals un centenar tracten específicament de botànica. Aquest elevat nombre de referències, en el cas d'àmbits relacionats, com ara medi físic o ecologia, té una entitat semblant i fins superior.

3.2.2. Antecedents d'estudis etnobotànics al Montseny

Molts dels botànics que han treballat al Montseny, en especial el Dr. Pius Font i Quer i, posteriorment, altres estudiosos del massís, han recopilat de forma col·lateral als seus treballs dades etnobotàniques: noms populars de les plantes a la zona, informacions referides als usos medicinals de les plantes i altres aplicacions tradicionals dels vegetals. Atès que les fonts documentals escrites per a una tan àmplia temàtica són també molt variades, hem donat preferència a aquelles el caràcter científic de les quals garanteix la correcta identificació botànica de les espècies vegetals que s'hi esmenten.

Particularment interessants resulten els treballs del botànic S. Llensa de Gelcén sobre la flora d'Hostalric i la seva comarca (Llensa, 1941; 1944), per la riquesa de dades etnobotàniques que contenen. Es tracta de catàlegs florístics de la zona en els quals s'indica la localització de les espècies, els seus noms populars i dades referents als seus usos (hi abunden les al·lusions a virtuts terapèutiques originals de la comarca, expressades sovint en la pròpia terminologia popular). Referències al cultiu de diverses espècies (d'ús medicinal,

agrícola, ornamental, tèxtil, etc.) o l'aprofitament forestal de les principals espècies arbòries són altres dels aspectes tractats.

Pel que fa a nomenclatura popular de les plantes, ultra el recull de Francesc Masclans (Masclans, 1981), que inclou noms de plantes de zones molt properes al Montseny (planes de la Selva i el Vallès Oriental), cal esmentar, molt més recent, l'estudi inèdit de Cèsar Gutiérrez *Recerca etnobotànica al Montseny*, i un treball específic sobre aquest tema (Gutiérrez *et al.*, 1997), en el qual es consignen molts noms populars de plantes del Montseny inèdits.

En el capítol d'antecedents de treballs etnobotànics són també referents obligats les *topografies mèdiques*, gènere singular de treball monogràfic, promocionat sobretot per l'Acadèmia de Medicina de Barcelona, per induir els metges rurals a l'observació i estudi directes del lloc on exercien la seva professió. Una de les més antigues topografies mèdiques de la zona que ens ocupa és la del veí poble de Taradell, redactada entorn de 1792, de la qual se sap que va ésser premiada, però no consta que s'imprimís (Pladevall, 1991). De principis del s. XX data la interessant *Topografia mèdica de Viladrau* d'Antoni Ariet Barberis (Ariet, 1915), en la qual, tot i que l'autor valora negativament les pràctiques de medicina popular aplicades pels habitants d'aquesta població, inclou un complet catàleg de la flora de Viladrau en el qual es consignen els noms locals —*vulgars*— de les plantes. Molt menys rica en la descripció de la flora i del *modus vivendi* de la població és la *Topografia mèdica de la Garriga* (Pardo, 1951), en la qual es destaquen més aviat les aplicacions medicinals de les aigües termals d'aquesta població vallesana.

Una altra obra de referència significativa és el llibre d'Apel·les Mestres *Llegendes i tradicions del Montseny* (Mestres, 1933), obra de caràcter etnològic que conté nombroses al·lusions als usos populars de les plantes i altres remeis populars, a banda d'interessants descripcions de molts aspectes de la vida al Montseny en l'època en què fou escrit.

D'una àrea ben propera al Montseny, podem esmentar un manuscrit de l'any 1924, *Del Montnegre*, (ms. 3022 de l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya), conjunt de notes que un rector de la parròquia de Montnegre adreçà a l'escriptor Josep Roig i Raventós com a base documental per a la seva novel·la *Montnegre* (Roig i

Raventós, 1925). En aquest manuscrit es descriuen interessants aspectes de la vida local (personatges històrics, topònims, costums, festes) i s'hi recull un bon nombre de creences i supersticions, moltes relacionades amb el tractament de les malalties. També s'hi consigna un reguitzell de «frases i mots», entre els quals figuren noms locals de plantes diverses, herbes medicinals i bolets.

La major part de publicacions posteriors que tracten sobre plantes medicinals de la zona estudiada contenen tant informació sobre noms i usos locals de les plantes com dades bibliogràfiques de caràcter més general. Podem citar, entre d'altres: Boada i Puche (1984) i Jàvega *et al.* (1993).

Finalment, existeixen dues tesis de llicenciatura sobre etnobotànica de zones molt properes al Montseny realitzades en el marc de la línia de recerca de la Universitat de Barcelona: el treball de Bonet a la Vall del Tenes i el de Selga a les Guilleries, esmentats més amunt.

4. El treball de camp

Tal com hem indicat anteriorment, els estudis sobre etnobotànica, relativament recents a casa nostra, tenen ja una llarga tradició als països anomenats del tercer món. En obres metodològiques sobre estudis d'antropologia i etnobotànica duts a terme en aquests països s'hi troben models per a la realització del treball de camp que, adaptats al nostre àmbit d'estudi, resulten molt útils. Podem citar, entre d'altres: Alexiades (1996), Jain (1987) i Martin (1995). Disposem també de publicacions on diversos autors que han treballat en territori ibèric exposen les seves pautes de treball, per exemple: Blanco (1996), González-Tejero (1989), Mulet (1993); Palacín (1994), Verde *et al.* (1998), Villar *et al.* (1992). Són aplicables també, en certa manera, alguns aspectes de la metodologia emprada pels lingüistes en el treball de camp que serveix de base als seus estudis de geolingüística i sociolingüística (Badia, 1952; Badia *et al.*, 1993; Kubarcth, 1986; Veny, 1978).

El treball de camp es basa en l'enquesta etnobotànica o entrevista directa feta a informants locals que ens han de fornir informació sobre els noms i els usos de les plantes. És imprescindible, d'una banda, un bon coneixement de la flora de l'àrea d'estudi i, per altra part, d'alguns detalls sobre l'evolució històrica i demogràfica de la zona.

4.1. Selecció dels informants

Un cop delimitada l'àrea d'estudi i feta una primera valoració de les seves característiques geogràfiques i de distribució de la població, hem de procedir a la selecció dels informants. En el nostre cas, l'abundant bibliografia existent facilita enormement aquesta tasca de documentació prèvia.

Ens proposàrem de fer entrevistes a cadascun dels 27 municipis del Montseny i terres veïnes que integren la nostra zona d'estudi, procurant que cap dels vessants del massís no quedés sense estudiar.

La població es troba molt irregularment distribuïda al llarg de la muntanya. Així, en alguns punts, com per exemple l'alta vall del riu Tordera, la densitat de població s'ha mantingut força, mentre que altres zones han sofert un fort despoblament. Aquest és el cas, per exemple, del municipi de Riells i Viabrea que, si ha guanyat habitants, ha estat a causa de l'establiment de noves residències ocupades per gent forània, mentre que la població autòctona ha disminuït dràsticament. D'altra banda, poblacions importants com Sant Celoni o la Garriga, situades a la base del massís, concentren bona part de la població, mentre que extenses àrees de muntanya, com la Calma, han estat històricament molt poc poblades, tendència que en l'actualitat s'ha aguditzat (els municipis de Tagamanent i el Brull, molt extensos pel que fa a territori, avui dia no arriben als 200 habitants cadascun).

Davant d'aquestes circumstàncies, renunciàrem a fer una selecció estadística de la població, tal com molts antropòlegs recomanen de fer abans d'iniciar l'estudi d'una comunitat (Martin, 1995). De fet, nosaltres no pretenïem tant que els nostres resultats reflectissin la realitat social del moment present pel que fa a la pervivència dels coneixements sobre plantes, com fer un inventari —tan complet com fos possible—, sobre els usos —vigents o no— de les plantes al Montseny.

Això explica que el nombre d'entrevistes realitzades a les diferents poblacions no sigui proporcional al seu nombre d'habitants. Intuíem que podien obtenir-se resultats més satisfactoris treballant més intensivament en les àrees de muntanya amb poblament dispers —on es manté l'estil de vida rural—, que no pas als llocs on

s'imposen els hàbits de vida urbana. De totes maneres, el fenomen del despoblament abans esmentat ens portà molt sovint a les viles i pobles a entrevistar persones grans —pastors retirats, bosquerols i altra gent de muntanya— que, en jubilar-se, havien baixat a viure a alguna de les poblacions de la plana.

4.2. Perfil dels informants

Seguint les recomanacions de Muntané (Muntané, com. pers.) i de Palacín (Palacín, 1994) ens informàvem prèviament sobre quines persones de cada localitat podien ser bons col·laboradors i procuràvem anar a visitar-los acompanyats —o, almenys, recomanats— per algun conegut seu, per tal d'evitar el lògic recel davant d'un desconegut. Esporàdicament, però, les circumstàncies ens portaren a parlar també amb persones a les quals no teníem previst d'entrevistar (persones que en passar vèiem treballant al camp o bé conversant al carrer i a les quals, espontàniament, ens adreçàvem). També aquests contactes foren de vegades prou profitosos. Si més no, serviren per encaminar-nos cap a altres persones del poble que "en sabien més". Cal agrair la col·laboració de totes les persones que ens adreçaren als diferents informants.

Així, per camins diferents, poguérem entrar en contacte amb persones que aportaren informacions molt valuoses, *informants-joia*, tal com els ha anomenat Blanco (1996). Persones amb un enorme coneixement del medi natural i de les plantes, potser sense cultura però amb una gran curiositat i habilitat innates, alhora que amb molta experiència de la vida i una memòria prodigiosa. Procuràrem parlar més d'un dia amb aquests informants excepcionals per tal d'aprofundir en els seus coneixements. De fet, en pràcticament cap cas no hem pogut enllestir una entrevista amb un informant amb una sola visita.

El perfil d'un bon informant és una persona filla del país o que hi ha viscut durant un període significatiu. Gent sense cultura científica, però que, pel fet d'haver viscut en contacte amb la natura, coneix les utilitats —medicinals i d'altra mena— de les plantes, coneixements que ha adquirit fonamentalment per tradició oral. És bo que aquestes persones estiguin poc influenciades pels mitjans de comunicació (televisió, ràdio, premsa) o els llibres; o, almenys, que puguin discernir bé allò que han après per aquests mitjans d'allò que constitueix un patrimoni cultural popular.

Hem parlat amb un total de 160 persones, a través de les converses mantingudes durant més de 300 hores amb unes 110 famílies. Mestresses de casa, pagesos, pastors, bosquerols, apicultors, persones que s'havien dedicat o es dediquen encara a la recol·lecció i venda de plantes medicinals, curanderos i també nens han estat els nostres interlocutors. Predomina el nombre de dones (aprox. 65 %) per sobre del d'homes (aprox. 35 %). La mitjana d'edat dels informants se situa al voltant dels 65 anys.

4.3. Les entrevistes

Sempre hem explicat als informants, primer de tot, els motius del nostre interès per parlar amb ells, tot donant-los a entendre que, encara que a ells no els ho sembli, els seus coneixements tenen un gran valor i amb el nostre treball volem recollir-los perquè no es perdin. Tal com ja havíem experimentat en un estudi previ (Bonet, 1991), els informants comprenen el sentit d'aquesta mena d'estudis i sempre ens han ofert molt amablement —de vegades, entusiàsticament—, la seva col·laboració.

Creiem que aquest primer contacte, i la pròpia capacitat d'«arribar» a la gent que entrevistem són importants per a obtenir els resultats esperats. Cal saber crear el clima de confiança i de motivació necessaris perquè a través d'una conversa espontània i distesa les persones amb qui parlem ens transmetin de bon grat els seus coneixements. Coincidim amb Agelet i amb Blanco quan afirmen que a la gent li agrada parlar del que coneix sempre que vegi que interessa la persona que té al davant. I que ha de ser sempre prioritari un tracte humà agradable i respectuós amb els informants, per damunt de l'interès per obtenir informació. És cert que una de les principals virtuts de l'etnobotànic és la paciència, ja que mai no es pot voler anar de pressa, en aquest treball (Agelet, 1999; Blanco, 1996).

És convenient que les entrevistes es desenvolupin en un clima de diàleg que faciliti l'espontaneïtat dels informants, evitant de fer-los preguntes directes que puguin mediatitzar les seves respostes. Per tal de propiciar aquest clima de confiança —i també per a obtenir una informació fiable i completa— moltes vegades resulten indispensables —com ja hem esmentat— dues o tres visites. És imprescindible, d'altra banda, referir tots els remeis a mostres-testimoni de les plantes en qüestió. El millor és fer amb els informants una

petita sortida al camp, als llocs on habitualment recol·lecten les plantes, per tal d'evitar confusions. Moltes de les espècies medicinals usades solen trobar-se en les immediacions de les cases (a l'hort, marges de camps i de camins, etc.). També hem procurat que els informants ens mostressin els mètodes de conservació de les plantes i de preparació dels remeis.

És molt recomanable —sobretot en el cas d'entrevistes en les quals participa més d'un informant—, gravar la conversa —sempre amb el previ consentiment de la persona entrevistada— i fer-ne posteriorment la transcripció. D'una banda, perquè durant l'entrevista, l'informador està prou ocupat a guiar el curs de la conversa i ha d'estar atent a les explicacions de l'informant, mostrar-li mostres de plantes, fer-li preguntes, etc., i es pot perdre detalls de la conversa que poden ser importants. D'altra banda, el llenguatge parlat té una riquesa de matisos que en part podran ser reflectits en la transcripció de l'entrevista, mentre que es perden, inevitablement, en les anotacions breus preses durant l'entrevista. Un tercer avantatge de l'enregistrament de les converses és el de poder recollir els noms populars de les plantes amb totes les variants que n'apareguin. Tot i que si l'entrevista es realitza a l'aire lliure la qualitat de la gravació pot ser deficient, l'enregistrament de les converses i la seva posterior transcripció, malgrat ser un procés laboriós, és la millor garantia de no haver perdut cap dada. De manera secundària, a més, les converses gravades poden ésser fonts d'estudi per a lingüistes o antropòlegs.

Moltes vegades hem entrevistat més d'una persona simultàniament, és a dir, han participat en la conversa diverses persones, sovint diferents membres d'una mateixa família. Si aquestes persones són originàries de municipis o de comarques diferents, aquest fet resulta enriquidor, ja que cadascun pot aportar informació i punts de vista variats sobre un mateix tema. Cal ser bon observador i procurar facilitar la intervenció de tothom, per tal de descobrir qui és més bon informant, ja que no necessàriament aquell que més parla és el més ben documentat. De vegades es dóna el cas que una persona té més autoritat o prestigi dins de la família i això la porta a parlar més, amb el perill de limitar les aportacions de la resta de membres. Si es presenta aquest problema és bo de mirar de parlar amb les altres persones individualment.

D'altra banda, aquestes converses múltiples resulten interessants pel diàleg que s'estableix entre generacions diferents, cosa que permet d'avaluar tant els diversos graus de coneixements com l'enfocament que cadascú dóna al tema. Pensem que aquestes converses són també enriquidores per als informants, sobretot en el cas d'individus joves —nens o adolescents— ja que poden servir per a estimular el seu interès per adquirir més coneixements sobre el tema. En aquest sentit, ens semblà interessant de posar quina era la situació entre la població infantil pel que fa al seu grau de coneixement —o, si més no, d'interès— del medi natural. Per això, només a tall de mostra, realitzàrem entrevistes a deu nens i adolescents —d'edats compreses entre nou i divuit anys—, la majoria fills o néts d'informants adults. El criteri que seguírem per a seleccionar-los fou semblant al que utilitzàrem amb les persones grans: saber prèviament si estaven disposats a col·laborar, cosa que significava que se sentien poc o molt atrets pel tema, i que creien poder tenir alguna cosa a dir-hi.

4.4. Elaboració i presentació de la informació

Un cop acabat el procés de mostreig de camp i d'entrevistes, es planteja la segona fase, de reflexió, elaboració i discussió dels resultats obtinguts.

El material vegetal recollit en el decurs del treball de camp és determinat amb l'ajut de l'instrumental i les obres florístiques adequats. Les mostres-testimoni, un cop determinades, resten dipositades a l'Herbari BCF, del Laboratori de Botànica de la Facultat de Farmàcia de Barcelona. Les mostres vegetals de material no premsat cedides pels informants es conserven al mateix Laboratori.

Els resultats obinguts en el decurs del treball de camp seran comparats amb els d'estudis similars d'àmbit català, ibèric i mediterrani occidental. El corpus bibliogràfic que utilitzarem per a efectuar les comparacions relatives als usos de les plantes —i valorar el grau de novetat en els resultats obtinguts— consisteix en un centenar de treballs sobre plantes útils. Per als noms populars s'utilitzarà, a més del recull de noms catalans de plantes de Masclans (1981), un banc de dades sobre noms catalans de plantes, que conté uns 20.000 noms catalans referits a uns 2.400 tàxons vegetals.

Seguint el model d'altres treballs precedents, les fitxes resum seran el nucli de treball i la manera de presentar la informació. Les fitxes de plantes, que constituiran la base del catàleg etnobotànic, contindran en cada cas la major part de les dades següents:

* Nom científic de l'espècie, família a la qual pertany i número de testimoni a l'herbari BCF
* Noms populars i llur transcripció fonètica en l'alfabet fonètic internacional
* Part o parts de la planta utilitzada/des
* Aplicacions (mèdiques, veterinàries, alimentàries, artesanals, etc.)
* Preparació i dosificació
* Procediments de recol·lecció i conservació
* Importància social o cultural
* Altres dades (toxicologia, ecologia o bé observacions diverses).

La transcripció fonètica dels noms populars de les plantes en l'alfabet fonètic internacional permet presentar de manera clara totes les variants que n'apareixen. En un treball previ (Gutiérrez *et al.*, 1997) hem tractat amb més detall aquest aspecte, considerant que pot ser una bona aportació de l'etnobotànica al camp de la lingüística.

Tant per a la confecció del catàleg etnobotànic com per al tractament estadístic de les dades s'utilitzarà un banc de dades d'acord amb el plantejament exposat en una publicació anterior (Blanché *et al.*, 1996), i seguint les recomanacions d'OPTIMA (Organització per a l'estudi de la fitotaxonomia de la regió mediterrània) (Berendsohn, 1998). Aquest banc serà dissenyat seguint el model proposat per Cook (1995) per al processament de dades en treballs de botànica econòmica. Aquesta eina facilitarà els càlculs de l'anomenada etnobotànica quantitativa (Begossi, 1996; Friedman *et al.*, 1986; Portères, 1970; Mesa; 1996; Muntané, 1991, Phillips, 1996), que permeten de valorar els resultats obtinguts i el seu grau de novetat en comparació amb altres estudis.

M. Àngels Bonet
Botànica

BIBLIOGRAFIA

Agelet, A. (1999): *Etnobotànica farmacèutica de Pallars*. Tesi doctoral. Balaguer. Facultat de Farmàcia. Universitat de Barcelona.

Alexiades, M.N. (1996): *Selected Guidelines for Ethnobotanical Research: A field manual*. New York. The New York Botanical Garden. 306 pàg.

Ariet, A. (1915): *Topografia mèdica de Viladrau*. Barcelona. Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona.

Arrizabalaga, A.; Camarasa, J.M.; Montagud, È.; Oró, I.; Sánchez, R. (1993): *Científics i naturalistes al Montseny (les generacions del s. XIX)*. Granollers. Museu de Granollers. 45 pàg.

Badia, A. (1952): *Sobre metodología en la encuesta dialectal. Primer Congreso Internacional del Pirineo del Instituto de Estudios Pirenaicos*. Zaragoza. Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Badia, A.; Pons, L.; Veny, J. (1993): *Atlas lingüístic del domini català. Qüestionari*. Biblioteca de Dialectologia i Sociolingüística, II. Barcelona. Institut d'Estudis Catalans. 249 pàg.

Balik, M.J.; Cox, P.A. (1996): *Plants, people and culture. The science of Ethnobotany*. New York. Scientific American Library. 229 pàg.

Barnola, P.; Romo, À.M. (1989): «Addicions a la flora vascular del Montseny». *II Trobada d'Estudiosos del Montseny. Monografies*, 18: 107-108.

Barrau, J. (1971): «L'Ethnobotanique au carrefour des sciences naturelles et des sciences humaines». *Bull. Soc. Bot. Fr.*, 118: 237-248.

Begossi, A. (1996): «Use of ecological methods in Ethnobotany: diversity indices». *Economic Botany*, 50 (3): 280–289.

Berendsohn, W. (1998): «Recomendations for Botanical Database Design». *OPTIMA Newsletter*, 33: 11-13.

Blanché, C.; Bonet, M.À.; Muntané, J.; Vallès, J. (1996): «Bases de datos en etnobotánica: elaboración de los resultados». *Monografías del Jardín Botánico de Córdoba*, 3: 63-68.

Blanché, C.; Vallès, J. (Coord.) (1992): *Seminaris d'Estudis Universitaris, 8. Seminari d'Etnobotànica*. Barcelona. Institució Catalana d'Història Natural. 52 pàg.

Blanco, E. (1996): «Ideas metodológicas relativas al trabajo de campo etnobotánico». *Monografías del Jardín Botánico de Córdoba*, 3: 89–91.

Boada, M.; Puche, C. (1984): *Flora, fauna i plantes remeieres del Baix Montseny-Montnegre*. Sant Celoni. Centre d'Estudis del Baix Montseny, Ajuntament de Sant Celoni.

Boada, M.; Rosell, C. (1990): «Bibliografia del Montseny». *Aixa. Revista anual de la Gabella, Museu Etnològic del Montseny*, 3: 1-125.

Bolòs, O. de (1983): *La vegetació del Montseny*. Barcelona. Diputació de Barcelona. 170 pàg.

Bolòs, O. (1993a): «Antecedents, línies de treball i escoles científiques». In: Fundació Catalana per a la Recerca (Ed.), *Les relacions entre Ciència i Societat a Catalunya a la fi del segle XX*, pàg. 17-45.

Bolòs, O. (1993b): Pròleg. In: Bonet, M.À. *Etnobotànica de la Vall del Tenes (Vallès Oriental)*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Ajuntament de Bellpuig, pàg. 7-9.

Bolòs, O.; Nuet, J.; Panareda, J.M. (1986): «Flora vascular del Montseny». In: Terrades, J.; Miralles, J. (Ed.) *El Patrimoni biològic del Montseny. Catàlegs de flora i fauna*, 1, pàg. 41-92. Barcelona. Servei de Parcs Naturals. Diputació de Barcelona.

Bolòs, O.; Vigo, J.; Masalles, R.M.; Ninot, J.M. (1993): *Flora manual dels Països Catalans*. Barcelona. Ed. Pòrtic, 2a ed., 1.247 pàg.

Bonet, M.À. (1991): *Estudis etnobotànics a la Vall del Tenes (Vallès Oriental)*. Tesi de llicenciatura. Barcelona. Facultat de Farmàcia. Universitat de Barcelona. 264 pàg.

Bonet, M.À. (1993): *Etnobotànica de la Vall del Tenes (Vallès Oriental)*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Ajuntament de Bellpuig. 459 pàg.

Bonet, M.À. (1994): Recerca etnobotànica al Montseny: primers resultats. *Monografies del Montseny*, 9: 91-108.

Bonet, M.À.; Blanché, C.; Vallès, J. (1992): «Ethnobotanical study in River Tenes valley (Catalonia, Iberian Peninsula)». *Journal of Ethnopharmacology*, 37: 205-212.

Bonet, M.À.; Blanché, C.; Vallès, J. (1999): «Contribució al coneixement del patrimoni etnobotànic del Montseny». *IV Trobada d'Estudiosos del Montseny. Monografies*, 25: 171– 177, en premsa.

Cadevall, J. (1898): *Flora del Vallès*. Tesi doctoral. Barcelona. Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona.

Cadevall, J.; Sallent, A.; Font i Quer, P; Rothmaler, W. (1913–1937): *Flora de Catalunya*. 6 vol. Barcelona. Institut d'Estudis Catalans.

Centre de Documentació del Parc Natural del Montseny (Secció ciències naturals) (1990-1994): *Dossiers bibliogràfics* 1, 2, 3, 4 i 5. Granollers. Diputació de Barcelona, Ajuntament de Granollers i Museu de Granollers-Ciències Naturals.

Clavero, J.M. (1994): «Resum de l'estudi corològic de les plantes de les Z.R.N.Q. del Parc Natural del Montseny». *La Sitja del Ilop*, 6: 10-11.

Cook, F. (1995): *Economic botany Data Collection Standard*. Kew. Royal Botanic Gardens, Kew. 146 pàg.

Dioscórides, P. (1998): *Plantas y remedios medicinales (De materia medica). Libros I-III, IV-V, Pseudodioscórides*. Introducción, traducción y notas de M. García Valdés. Madrid. Ed. Gredos. 2 vols.

Font i Quer, P. (1961): *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. Barcelona. Ed. Labor. 1.033 pàg.

Friedman, J.; Zoara, Y.; Dafni, A.; Palewitch, D. (1986): «A preliminary classification of the healing potential of medicinal plants, based on a rational analysis of an ethnopharmacological field survey among bedouins in the Negev Desert, Israel». *Journal of Ethnopharmacology*, 16: 275-287.

Gispert, M. (1994): «Els estudis etnobotànics a Mèxic. La perspectiva americana». In: Blanché, C.; Vallès, J. (Coord.), *Seminaris d'Estudis Universitaris, 8. Seminari d'Etnobotànica*, pàg. 25-27. Barcelona. Institució Catalana d'Història Natural.

Gispert, M.; Álvarez, A. (1997): «La diversidad etnológica y alimentaria en la encrucijada de la conservación y el desarrollo». *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*. Tomo LII, 1: 283-288.

González-Tejero, M.R. (1989): *Investigaciones etnobotánicas en la provincia de Granada*. Tesi doctoral. Granada. Facultad de Farmacia. Universidad de Granada. 545 pàg.

Gutiérrez, C. (1998): «Noves aportacions a la flora del Montseny». *La Sitja del Llop. Revista del Montseny*, 16: 14-15.

Gutiérrez, C.; Sáez, L. (1996): «Aportacions al coneixement de la flora vascular del Montseny». *Folia Botanica Miscellanea*, 10: 67-75.

Gutiérrez, C.; Bonet, M.À.; Vallès, J. (1997): «Aportacions etnobotàniques en el camp de la lingüística. Els noms de les plantes al Montseny». *Cahiers de l'Université de Perpignan*, 24: 75-86.

Harshberger, J. W. (1896): «The purpose of ethnobotany». *Bot. Gazette*, 31: 146-154.

Iglésies, J. (1949): Pere Gil, S. I. (1551–1622) i la seva Geografia de Catalunya seguit de la transcripció del «Libre primer de la història Cathalana en lo qual se tracta de Història o descripció natural, ço és de coses naturals de Cathaluña», segons el manuscrit de l'any 1600, inèdit, del Seminari de Barcelona. *Quaderns de Geografia*, I.

Jain, S.K. (1987): *A manual of Ethnobotany*. S.K. Editor. Scientific Publishers. Jodhpur. India. 228 pàg.

Jàvega, S.; Campos, J.; Cao, M. (1993): *Plantes medicinals de les Guilleries*. Granollers. Edicions Catalanes Comarcals. 105 pàg.

Kubarth, H. (1986): «La selección de los informantes: un problema metodológico de la sociolingüística». *Revista de Filología Románica*, IV: 309-315.

Lévi-Strauss, C. (1962): *La pensée sauvage*. Coll. Agora. Plon. Paris. 351 pàg.

Lietava, J. (1992): «Medicinal plants in a Middle Paleolithic grave Shanidar IV?» *Journal of Ethnopharmacology*, 35: 263–266.

Llensa de Gelcén, S. (1941): «Consideraciones sobre algunas plantas notables de los alrededores de Hostalrich». *Anales de la Escuela de Peritos Agrícolas y Superior de Agricultura*. Vol I., Fasc. I–II: 27-42.

Llensa de Gelcén, S. (1944): «Inventario razonado de la Flora de Hostalrich y su comarca». *Anales de la Escuela de Peritos Agrícolas y Superior de Agricultura y de los Servicios Técnicos de Agricultura*. Vol. IV, Fas. I-IV: 121-290.

Llobet, S. (1990): *El medi i la vida al Montseny. Estudi geogràfic*. Granollers. Museu de Granollers i Agrupació Excursionista de Granollers. 2a ed. 481 pàg.

Martin, G. J. (1995): *Ethnobotany. A methods manual*. London. WWF/ UNESCO/Royal Botanic Gardens, Kew. Chapman & Hall. 286 pàg.

Masclans, F. (1981): *Els noms de les plantes als Països Catalans*. Granollers-Barcelona. Ed. Montblanc-Martín i Centre Excursionista de Catalunya. 290 pàg.

Mesa-Jiménez, S. (1996): «Algunos elementos para el análisis numérico de los datos en etnobotánica». *Monografías del Jardín Botánico de Córdoba*, 3: 69-73.

Mestres, A. (1933): *Llegendes i tradicions del Montseny*. Barcelona. Salvador Bonavia. 195 pàg.

Mulet, L. (1993): *Estudio etnobotánico de la provincia de Castellón*. Castelló. Diputació de Castelló. 596 pàg.

Muntané, J. (1991): *Aportació al coneixement de l'Etnobotànica de la Cerdanya*. Tesi doctoral. Puigcerdà. Facultat de Farmàcia. Universitat de Barcelona. 1.220 pàg.

Palacín, J.M. (1994): «La medicina popular: fuentes para su estudio y método de trabajo». *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas*, 9: 363-418.

Panareda, J.M. (1978): *L'estructura i la dinàmica del paisatge actual del Montseny: els impactes humans sobre els sistemes naturals*. Tesi doctoral. Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona.

Panareda, J.M. (1980): *Itinerari geogràfic al Montseny. Sant Celoni-Santa Fe-Sant Marçal-Viladrau*. Barcelona. Departament de Geografia. Universitat de Barcelona. 59 pàg.

Panareda J.M. (1982): «El passatge dels medis forestals als medis supraforestals i el seu valor de límit al massís del Montseny (serra prelitoral catalana)». In: *La limite supérieure de la fôret et sa valeur de seuil. Colloque de Perpignan. 16 d'avril de 1981*, pàg. 63-69. Prada. Centre de Perpinyà de l'Institut d'Estudis Andorrans, Terra Nostra.

Panareda, J.M. (1991): *El Montseny. Visió geogràfica*. Vic. Eumo Editorial. 175 pàg.

Parada, M. (1997): *Aportació al coneixement de l'Etnoflora de l'Alt Empordà*. Tesi de llicenciatura. Figueres. Facultat de Farmàcia. Universitat de Barcelona. 348 pàg.

Pardo, J. (1951): *La Garriga. Geografía y topografía médica*. Compendios de investigación. Serie de Geografía e Historia, 2. Granollers. Ed. Alpina.

Phillips, O. (1996): «Some quatitative methods for analyzing ethnobotanical knowledge». In: Alexiades, M.N. (Ed.), *Selected Guidelines for Ethnobotanical Research: A field manual*, pàg. 171-197. New York. The New York Botanical Garden.

Pladevall, A. (1991): «El Doctor Antoni Ariet i la Topografia mèdica de Viladrau». *Monografies del Montseny*, 6: 119-123.

Portères R. (1961): «L'ethnobotanique: place, objet, méthodes, philosophie». *Jour. Agr. Trop. Bot. Appl.*, 8: 102-109.

Portères, R. (1970): *Cours d'Ethnobotanique*. Paris. Muséum National d'Histoire Naturelle.

Powers, S. (1875): «Aboriginal Botany». *Proc., 1873-1874, California Acad. of. Sci.*, 5: 373–379.

Pujades, G. (1832): *Crónica Universal del Principado de Cataluña*. Barcelona.

Raja, D. (1995): *Estudis etnobotànics a la comarca de la Segarra*. Tesi de llicenciatura. Barcelona. Facultat de Farmàcia. Universitat de Barcelona. 234 pàg.

Raja, D.; Blanché, C.; Vallès, J. (1997): «Contribution to the knowledge of the pharmaceutical ethnobotany of La Segarra region (Catalonia, Iberian Peninsula)». *Journal of Ethnopharmacology*, 57: 149-160.

Roig i Raventós, J. (1925): *Montnegre*. Catalònia. Barcelona.

Schultes, R.E. (1962): «The role of the ethnobotanist in the search for new medicinal plants». *Lloydia*, 25 (4): 257-266.

Schultes, R.E. (1991): «The reason for ethnobotanical conservation». In: Akerele, O.; Heywood, V.H.; Synge, H. (Eds.). *Conservation of Medicinal Plants*, pàg. 65-75. Cambridge. Cambridge University Press.

Selga, A. (1998): *Estudis etnobotànics a les Guilleries*. Tesi de llicenciatura. Santa Coloma de Farners. Facultat de Farmàcia. Universitat de Barcelona. 346 pàg.

Vallès, J. (1997): «Aperçu de la recherche ethnobotanique dans la Peninsule Iberique, les Îles Baléares et les Pyrénées». In: M. Grancher (Ed.), *La Plante Médicinale de la Tradition à la Science*, pàg. 140-146. Paris.

Vallès, J.; Bonet, M.À. (1996): «Panoràmica de la recerca etnobotànica a la Península Ibèrica, les Illes Balears i els Pirineus». In: Viñas, M. (Ed.), *La recerca a la Facultat de Farmàcia de Barcelona*, pàg. 241-250. Barcelona. Universitat de Barcelona.

Veny, J. (1978): *Estudis de Geolingüística catalana*. Barcelona. Edicions 62 SA. 277 pàg.

Verde, A.; Rivera, D.; Obón, C. (1998): *Etnobotánica en las Sierras de Segura y Alcaraz: las plantas y el hombre*. Albacete. Instituto de Estudios Albacetenses de la Excma. Diputación de Albacete. 351 pàg.

Villar, L.; Palacín J.M.; Gómez, D.; Montserrat, G. (1992): *Plantas medicinales del Pirineo Aragonés y demás tierras oscenses*. 2a ed. Huesca. Diputación de Huesca. 322 pàg.

Wade, E. (1995): Ethnobotany: «An old pratice, a new discipline». In: Schultes, R.E.; Reis, S.V. (Eds.): *Ethnobotany. Evolution of a discipline*, pàg. 40-51. London. Chapman & Hall.

Zamora, F. de (1973): *Diario de los viajes hechos en Catalunya*. Barcelona. Curial.